

**ATATÜRK-BİR MİLLETİN ADAMI (1956) BELGESEL FİLMİNİN
TARİHSEL PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ
ANALYSIS OF ATATURK-MAN OF NATION (1956)
DOCUMENTARY FILM FROM HISTORICAL PERSPECTIVE**

Tunç BORAN

Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Sinema ve Televizyon Bölümü

Asst. Prof., Çankırı Karatekin University, Art Design and Architecture Faculty, Department of Cinema and Television

tuncboran@karatekin.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3055-0690>

Ahmet DÖNMEZ

Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Sinema ve Televizyon Bölümü

Asst. Prof., Çankırı Karatekin University, Art Design and Architecture Faculty, Department of Cinema and Television

ahmetdonmez79@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1010-3516>

Atıf/Citation

Boran, T, Dönmez, A. (2021). "Atatürk-Bir Milletın Adamı (1956) Belgesel Filminin Tarihsel Perspektiften Değerlendirilmesi". *Sanat Dergisi*, (38). 1-18.

Araştırma Makalesi/Research Article

Doi: <http://doi.org/10.47571/ataunigsfd.868676>

Öz

Türkiye'nin kurucusu ve devlet adamı Mustafa Kemal Atatürk hakkında yerli ve yabancı yapımcılar tarafından birçok belgesel film hazırlanmıştır. Atatürk'ün ölümünün ardından Türkiye dışında bir yapımcı tarafından Atatürk'e dair hazırlanan ilk belgesel film, 1956 tarihli *Atatürk-Bir Milletın Adamı*(*Ataturk-Man Of Nation, 1956*) adlı yapımdır. Film, Amerika Birleşik Devletleri merkezli Ortadoğu'nun Amerikan Dostları (American Friends of the Middle East-AFME) adlı bir organizasyon tarafından yapılmıştır. AFME Örgütü, İkinci Dünya Savaşının ardından ABD'nin Ortadoğu'daki etkinliğini artırmak amacıyla kurduğu, Arap yanlısı, anti-siyonist eğilimli, istihbarat destekli bir sivil toplum kuruluşudur. Dönemin ABD'deki etkin kanaat önderleri

Abstract

Domestic and international producers have produced many documentaries about the founder of Turkey and a statesman, Mustafa Kemal Ataturk. *Ataturk-Man of the Nation*, dated 1956, is the first documentary made after Ataturk's death by a producer outside Turkey. United States America based organization called American Friends of the Middle East-AFME created the film. The AFME Organization is a non-governmental organization sponsored by intelligence with a pro-Arab, anti-Zionist tendency that was founded after the Second World War to increase the effectiveness of the USA in the Middle East. Successful leaders of the time in America acted within the organization as founders. The official aim of the organization was to enable cultural, religious and

örgüt içinde kurucu olarak faaliyet göstermiştir. Örgüt resmi amacını, bölge ülkeleri ile kültürel, dini ve insani dayanışmayı mümkün kılmak olarak açıklamıştır. Gerçekte ise AFME, Soğuk Savaş'ta ABD'nin Ortadoğu coğrafyasındaki politik etki alanını genişletmek için siyaset dışı alanlarda faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetlerden biri de belgesel film çalışmaları olmuştur. AFME, ABD'de gösterilmek üzere Türkiye ve Mısır hakkında belgesel film çalışmaları yapmıştır. Türkiye ve Atatürk hakkında yapılan *Atatürk-Bir Milletlin Adamı* filmi, bu yapımlardan biridir. Film dönemin politik ve ideolojik eğilimlerini yansıtmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, *Atatürk-Bir Milletlin Adamı* adlı belgesel, tarihsel film eleştirisi yöntemiyle irdelenerek, yapımın tarihsel önemi ve ideolojik yönü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Film Eleştirisi, Atatürk-Bir Milletlin Adamı, İdeoloji, Belgesel.

humanitarian solidarity with the countries of the region. During the Cold War, AFME undertook operations in non-political fields to broaden the political reach of the USA in the Middle East. Documentary film study has been one of these practices. For the work to be shown in the United States, AFME produced a documentary film about Egypt and Turkey. One of these productions is *Ataturk-Man of a Country*. The film represents the period's political and ideological patterns. In this direction, with the method of historical film critique, the documentary titled *Ataturk-Man of a Nation* will be analyzed and expose the historical significance and the ideological aspect of the production.

Key words: Film Criticism, Ataturk-Man of a Nation, Ideology, Documentary.

Structured Abstract

With the end of the First World War, the temporary alliance of the United States and the Soviet Union also ended. The ideological divergences between the two countries became clear when the "common enemy" disappeared. At the end of the war, both countries gained superpowers and entered the race for dominance over the world. The first region of this race for dominance, called the "Cold War", was Europe. In 1947, US President H. S. Truman aimed to provide an economic and political barrier by planning to increase military and economic aid to countries that he thought could increase the influence of the Soviet Union. Preventing the Soviet Union from spreading especially to the west and south was one of the important goals of the plan. This plan has been defined by the researchers as the "Truman Doctrine". The main purpose of the Truman Doctrine is to create a kind of shield by convincing the countries that may be under Soviet influence to stay in the Western Bloc.

The Middle East region has also become one of the areas of competition between the USA and the Soviet Union due to its valuable natural resources. In order to increase its Middle East policy and effectiveness, the United States has established an organization, ostensibly a non-governmental organization, called the American Friends of the Middle East-AFME. The anti-Zionist looking AFME is an intelligence supported structure. AFME has carried out activities and especially ideological operations in a wide area related to the Middle East. The fact that the organization made documentary films covering Middle Eastern countries is remarkable among these activities. AFME produced a documentary film called *Ataturk-Man of Nation* in 1956. However, the film is not known by the public in and outside Turkey today, and the name of the film is not found in the documentary film literature. In this direction, the study is about the documentary *Ataturk-Man Nation*, which is a forgotten production in the archives. The aim of the study is to examine the *Ataturk-The Man of Nation* movie from a historical perspective. The fact

that the film is about Mustafa Kemal Atatürk, the founder of Turkey, is little known and has not been the subject of any previous work, makes it important to research the production. Historical film criticism approach was used as a method in the study.

AFME's film about Turkey and Atatürk was presented in a special screening on February 27, 1956. In the film, which tells about Atatürk's life, the changes and developments experienced by the Republic of Turkey are also conveyed. The actual shots of the film, in which black and white archive footage of Atatürk is used, are colored. The Turkish press wrote that preparations were made for the film to be shown all over America and that the film would be screened in Turkey as well. The director of Atatürk-Man of Nation is William Z. Cline, who is also the public relations director of AFME, and C. L. Welsh is the producer. In the newspapers of the period, the duration of the film is given as 28 minutes. The duration of the film, which is in the archive of the General Directorate of Cinema of the Republic of Turkey, is 27 minutes and 37 seconds. Nuri Eren, Chief of the New-York Turkish News Bureau of the Republic of Turkey, acted as a consultant on the film. Dorothy Thompson is the presenter and voice of the film. Thompson, one of the influential opinion leaders of the period, is seen as the first president of the AFME organization and the most important name in the field. Atatürk-Man of Nation film met with the audience on television and in special screenings, although not in American cinemas. However, the film was not shown in cinemas in Turkey. One of the major goals of the film is to gain public support in the United States.

Atatürk-Man of Nation film carries the formal features of television news-documentary programs of the period. The narration style in which the presenter directs the subject by being involved in the event is popular. In the film, Atatürk is introduced as a romantic rebel who saved his country from the eastern despotic rulers as a result of the civil war, rather than a hero defending his country against imperialist states. In other words, the war of independence of the Turkish People led by Atatürk against the invading Western States is ignored. On the other hand, the struggles with Russia are particularly highlighted. Despite the emphasis on Atatürk in the title of the documentary, the film does not focus on Atatürk and his life, but on the change Turkey has gone through. The accuracy of some statements that are said to belong to Atatürk is doubtful. Although Atatürk's role in Turkey's change is included in the film, "economic and industrial moves that go beyond even Atatürk's vision" and "mechanisation in agriculture, which Atatürk could not see, and the construction of highways" are mentioned. Moves based on economy and entrepreneurship are glorified. The film particularly highlights the fact that the US aid is behind Turkey's economic development and change. The overall narrative of the film is built on the traditional-modern conflict. After the orientalist, primitive and traditional images about Turkey, an image of a modernized and developing Turkey with the help of the USA is presented. Of course, although it is not clearly stated that these aids are not gratuitous, Turkey's common "enemies" with the USA are also pointed out in the movie. The expectations of the USA for Turkey's position appear in its attitude towards the Soviet Union. Turkey is a border post on the border of the Soviet Union, defending the free world. According to the film, Turkey, fulfilling this duty "with satisfaction", stands between Europe and Asia as a "guarantee" for the free world with its strength and courage. As a result, Atatürk-Man of Nation film is a mixture of the stereotypical orientalist perception of Turkey of the West and the gaze of an ally standing guard at the "forward outpost of the West" during the Cold War period. However, it is possible to evaluate the film as a part of the propaganda activities of the USA for the purpose of influencing especially the Arab countries in the Middle East and surrounding Soviet Russia. This clear ideological attitude in the documentary causes the credibility of the production to be interrupted, which is expected in the documentary style. For this reason, despite its high technical success compared to its period, it has taken its place in history among the propaganda-oriented productions.

Giriş

1945 yılında yalnızca dünya savaşı sona ermemiş, ABD ve Sovyetler Birliği'nin geçici ve zoraki müttefikliği de nihayete ermiştir. İki ayrı kutbun temsilcisi olan iki ülke arasındaki ideolojik ayrışmalar, “ortak düşman” ortadan kalkınca görünür hale gelmiştir. Savaşın sonunda her iki ülke de süper güçlere kavuşmuş, dünya üzerinde hâkimiyet savaşına girişmişlerdir. Kısaca “Soğuk Savaş” olarak adlandırılan bu hâkimiyet savaşının ilk bölgesi Avrupa olmuş, mücadele Almanya'nın ve kıtanın iki güç arasında paylaşılması ile sonuçlanmıştır. Artık eski Dünya düzeni yıkılmış ideolojik ayrışmalar belirginleşmiştir (McMahon, 2003: 5). Ortadoğu bölgesi de değerli petrol yatakları sebebi ile ABD ve Sovyetler Birliği arasında rekabet sahalarından birine dönüşmüştür. Dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi Ortadoğu'da da Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini devralmıştır. İsrail devletinin kuruluşu, İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'nun en önemli ve tartışmalı gelişmesi olmuştur. ABD'nin İsrail yanlısı politikası, Arap dünyasında ABD karşıtlığının yükselişine ve Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanının genişlemesine neden olmuştur. ABD'nin Ortadoğu politikasını ve etkinliğini dengelemek maksadı ile görünüşte bir sivil toplum kuruluşu olan, Ortadoğu'nun Amerikan Dostları (American Friends of the Middle East-AFME) adlı bir örgüt kurulmuştur. Arap yanlısı ve anti-Siyonist tandanslı AFME, istihbarat destekli bir yapıdır. AFME, Ortadoğu ile ilgili geniş bir alanda etkinlikler ve operasyonlar yürütmüştür (Wilford, 2017: 93-96). AFME örgütünün, Ortadoğu ülkelerini kapsayan belgesel filmler yapması bu faaliyetlerin içinde dikkat çekicidir. Başlangıçta bütün Ortadoğu ülkelerini içeren belgesel film projesi, Mısır ve Türkiye ile sınırlı kalmıştır. AFME, 1956 yılında *Atatürk-Man of Nation (Atatürk-Bir Milletlin Adamı)* adında bir belgesel film hazırlamıştır. Belgesel, Mustafa Kemal Atatürk'e ve Cumhuriyet ile değişen Türkiye'ye odaklanmaktadır. Atatürk'ün sağlığında Sergey Yutkeviç'in *Türkiye'nin Kalbi Ankara* (1934) ve Julien Bryan'ın *Reborn Turkey* (1937) filmleri hazırlanmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra ise Türkiye dışında Atatürk'ün hayatına dair ilk belgesel, AFME Örgütünün *Atatürk-Bir Milletlin Adamı* filmidir. Ancak film, günümüzde Türkiye içinde ve dışında kamuoyu tarafından bilinmemekte ve belgesel film literatüründe filmin adına rastlanmamaktadır.

Bu doğrultuda çalışma, arşivlerde unutulmuş bir yapımla olan *Atatürk-Bir Milletlin Adamı* filmi hakkındadır. Çalışmanın amacı, *Atatürk-Bir Milletlin Adamı* filmi tarihsel perspektiften irdelemektir. Filmin Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk hakkında olması, az bilinmesi ve daha önce hiçbir çalışmaya konu edilmemesi yapımın araştırılmasını önemli kılmaktadır. Çalışmada yöntem olarak tarihsel film eleştirisi yaklaşımı kullanılacaktır. Ayrıca filmin anlatısı ve teknik yönleri de irdelenecektir. “Tarihsel film eleştirisi, filmlerin üretildikleri tarihsel dönem içinde yer aldıkları bağlamda değerlendirilmesini içermektedir” (Özden, 2000: 102). Dönemin siyasi, iktisadi ve sosyal ve kültürel koşulları yapımlar üzerinde etkili olabilmektedir. Bununla birlikte filmler ideolojiden bağımsız değildir. Kamera kullananın öznelinden kaynaklanan politik bir bakış içermektedir. “Film üretim süreci doğal olarak ideolojik bir etkinliktir ve film; yapımcı, senarist, yönetmen gibi kişilerin ideolojileriyle şekillenir” (Kabadayı, 2013: 64). Bu nedenle film üzerinden yapılacak değerlendirmeler, onu üretenlerin amaçları ve bakış açıları hakkında önemli bilgiler içermektedir. “Bir

filmi açıklamak için tarihsel yöntem kullanırken, her filmin, hatta belgeselin bir toplumun ya da tarihsel bir dönemin aracısız portresini sunduğunu göz önünde bulundurmak gerekir” (Corrigan, 2011: 111). Bu nedenle, *Atatürk-Bir Milletlin Adamı* filmi çerçevesinden dönemin ABD’nin, Ortadoğu ve Türkiye ilişkileri film özelinde tarihsel boyuttan irdelenecektir.

1. 1945-1955 Tarihleri Arasında Amerika Birleşik Devletleri’nin Ortadoğu Politikaları

İnsanlık tarihinin en büyük yıkımlarından biri olan II. Dünya Savaşının ardından faşizm yenilmiş ve Dünya ideolojik olarak iki bloğa ayrılmıştır. ABD’nin önderliğindeki Batılı ittifakın karşısında, Sovyetler Birliği’nin başını çektiği Doğu Bloğu yer almıştır. Sovyetler Birliği, Avrupa’nın zayıf ve yıkılmış durumundan faydalanarak komünizmi Kıta Avrupa’sında ve Doğu Bloğunda yaymak için önemli bir fırsat yakalamıştır. Sosyalist ideolojinin bu fırsatı kullanarak hızlı yayılım göstermesi ve Avrupa’yı da etkilemeye başlaması, ABD’nin egemen pozisyonunu tehdit etmiştir. Böylece ABD için yeni olmayan fakat güçlü bir hasım ortaya çıkmıştır. 1946 yılında tehdidin farkında olan Winston Churchill, H.S. Truman’la ABD’de yaptığı konuşmasında ilk defa “Demir Perde” ifadesini kullanarak jeopolitik ve ideolojik temelli bir savaşı işaret etmiştir (Schmitz, 1999: 148). Demir Perde tanımlaması Sovyetler Birliğinin etki alanını kısıtlamaya çalışan hem fiziksel hem de ideolojik sınırları belirtmektedir. Böylece 1990’lara kadar devam edecek ve tarihçiler tarafından “Soğuk Savaş” olarak tanımlanan dönem başlamıştır.

ABD Başkanı H. S. Truman, 1947 yılında, Sovyetler Birliği’nin etkisini artırabileceğini düşündüğü ülkelere askeri ve ekonomik yardımları artırmayı planlayarak ekonomik ve politik bir bariyer sağlamayı amaçlamıştır. Sovyetler Birliği’nin özellikle batıya ve güneye doğru yayılmasını önlemek, planın önemli hedeflerden birini oluşturmuştur. Bu plan araştırmacılar tarafından “Truman Doktrini” olarak tanımlanmıştır (Sever, 1997: 43-46). Truman Doktrininin Temel amacı, Sovyet etkisinde kalabilecek ülkeleri Batı Bloğunda kalmaya ikna ederek bir tür kalkan oluşturmaktır (Sander, 1996: 432). Özellikle Yunanistan’da “aşırı” sol yaklaşıma sahip bir iktidarın iş başına gelmesi, ABD’nin liderliğini üstlendiği Batı Bloğunun aleyhine bir durum olmuştur. Yunanistan’ın Sovyetler Birliği’nin etkisine girmesi ve bir sonraki adımda Türkiye’nin de etki alanına girebilmesi ihtimalini doğurmuştur. Bu durum Türkiye ile birlikte Ortadoğu’da dengenin Sovyetler Birliği lehine değişmesi tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Bu koşullar altında ortaya çıkan Truman Doktrini, ABD dış politikasında yeni bir unsur olan Sovyetler Birliği’ni Çevreleme Politikasını ortaya koymuştur (Sander, 1996: 232). ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, Çevreleme Politikasını güçlendirmek ve ABD’nin Avrupa’da etki alanını genişletmek için yeni bir planı daha devreye sokmuştur. Marshall Yardımları (Avrupa Kalkınma Programı) olarak anılan bu plana göre özellikle savaştan psikolojik veya fiziksel hasar görmüş ülkelere ekonomik yardımlar yapılması öngörülmüştür. Plan çerçevesinde içinde Yunanistan ve Türkiye’nin de bulunduğu 16 ülkeye çeşitli boyutlarda yardım yapılmıştır (Zürcher, 2007: 303-304). Böylece bu ülkelerin Batı bloğunda yer almak için daha istekli olması amaçlanmıştır.

ABD, Sovyetler Birliği'ni güneyden ve batıdan çevreleyecek bir politikayla birlikte Ortadoğu'yla da ilgilenmiştir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin güneye doğru yayılımı da en az batıya yayılımı kadar önemli ve tehlikeli bulunmaktadır. ABD ilgisinin önemli diğer bir nedeni Ortadoğu'da yer alan geniş doğal kaynaklardır. Fossil yakıt ağırlıklı doğal kaynakların Sovyetler Birliği tarafından yönetilmesi ihtimali her zaman büyük bir risk olarak ABD'nin karşısındadır. Bu nedenle Ortadoğu coğrafyası her zaman egemen güçler tarafından odak noktasında olmuştur. Özellikle doğal kaynakların Arap coğrafyasında yoğunlaşması orayı da etkisine alacak ideolojik bir operasyonu zorunlu kılmaktadır. Ancak ABD politikalarının genelde Yahudi yanlısı olması, Ortadoğu coğrafyasında Batı'nın Araplarla ilişkileri dengelemesi adına zorluk olarak karşısında durmaktadır (Volk, 2013: 19-22). Bu nedenle ve dönemin gelişmeleri neticesinde, 1951 yılında, Ortadoğu'nun Amerikan Dostları adıyla (*The American Friends of the Middle East*) Arap yanlısı, anti-siyonist bir sivil toplum örgütü kurulmuştur (Willford, 2017: 93-94). Kısa adı AFME olan örgütün kurucuları arasında gazeteci ve özellikle Nazi karşıtı yazılarıyla tanınan Dorothy Thompson bulunmaktadır. Dönemin etkin kanaat önderlerinden birisi olan Thompson, AFME örgütünün ilk başkanı ve sahadaki en önemli ismi olarak görülmektedir. Dorothy Thompson, Amerika-Ortadoğu ilişkileri konusunda ABD'de pek çok konferans vermiştir (AFME, 1953: 2-3). Dönemin Amerikan gazeteciliğinin önde gelen isimlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. 1939'da Time Dergisi tarafından Eleanor Roosevelt'in ardından Amerika'nın en etkili ikinci kadını seçilmiştir. 1893'de doğan Dorothy Thompson, ABD'de başladığı gazetecilik kariyerine 1920 yılından sonra Avrupa'da devam etmiştir. Almanya'da New York Post Gazetesinin Berlin Bürosunu yönetmiştir. Dönemin pek çok etkili ismi ve devlet adamlarıyla röportajlar yapmıştır. Bu yıllarda, Türkiye'ye gelerek Mustafa Kemal Atatürk ile de röportaj yaptığı bilinmektedir. Röportaj yaptığı isimler arasında Adolf Hitler de bulunmaktadır. Bununla birlikte *Hitler'i Gördüm (I Saw Hitler! 1932)* adlı bir kitap yayınlamıştır (Tikkanen, 2021: <https://www.britannica.com/biography/Dorothy-Thompson>). Hitler'i ve Nazileri tehlikeli olarak nitelendirdiği kitabı ve yazıları nedeniyle 1934'de Almanya'dan sınır dışı edilmiştir (Lützel, 2020: 188). Almanya'dan sınır dışı edilen ilk Amerikalı gazeteci olmuştur. Amerika'ya döndükten sonra yazdığı köşe yazıları oldukça ilgi görmüştür. 1936'da başladığı radyo programlarında Nazi karşıtı konuşmaları ile tanınırlığı giderek artmıştır (Snodgrass, 2017: 701-705). Thompson, gençliğinden itibaren Siyonizm ile ilgilenmiş ve İsrail'in etkili savunucularından birisi olarak tanınmıştır. Ancak 1945 yılında yaptığı Filistin ziyareti sonrası görüşlerinin radikal bir biçimde değiştiği anlaşılmaktadır. Thompson İsrail'e ve siyonizme karşı bir tutum almıştır. Yazılarında Siyonizmin Ortadoğu'da sürekli bir savaş ortamını yaratan bir hareket olduğunu iddia etmiştir. Bu görüşleri nedeniyle Amerikan basın dünyasında anti-semitizm suçlamaları da dâhil olmak üzere zorluklarla karşılaşmıştır (Kurth, 2012: 419-425).

AFME'nin kuruluşunda rol oynayan diğer önemli isimler ise Amerikan istihbarat servisinde görev yapmakta olan Kermit "Kim" Roosevelt Jr ve din adamı ve bakanlık görevi yapmış olan Harry Emerson Fosdick'tir (Miller, 1985: 192). Roosevelt Jr. 2. Dünya Savaşı sonrası Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı CIA'nın Ortadoğu ile ilgilenen ofisinin görevlilerinden biridir. Fosdick ise 1930 yılında Times Dergisine kapak olmuş oldukça etkili Protestan din adamıdır. Örgütün CIA tarafından

yönlendirildiği, ARAMCO petrol şirketi tarafından finanse edildiği iddiaları bulunmaktadır (Wilford, 2013: 117-119). Örgütün resmi amacı ABD ve Orta Doğu halkları arasında “işbirliğini” ve “anlayışı” teşvik etmektir (Grover, 2018: 4). AFME kendisini dünyanın başka yerlerinde yaşayan insanların dini, kültürel ve sosyal özelemlerini daha iyi anlayarak barışın sürdürülebilir olacağına inanan, bağımsız Amerikalıların kurdukları bir yapı olarak tarif etmektedir. İlgili odaklarının Ortadoğu halkları olduğunu belirten örgütün Ortadoğu tarifi, Fas’tan Endonezya’ya uzanan bir coğrafyayı kapsamaktadır (AFME, 1953: 2-3). Örgütün faaliyet alanları ve programının içeriği İsrail ve Yahudilerin tepkisini çekmiştir. Özellikle AFME üyeleri içinde “hiç Yahudi olmaması fakat çok sayıda anti-siyonist üye içerdiği iddiası” 1951 tarihli *the Jewish Telegraphic Agency* bülteninde, organizasyonun amaçları da vurgulanarak eleştirilmiştir (JTA, 1951: <http://pdfs.jta.org/>). Ancak Sovyetleri çevrelemek ve Ortadoğu’daki dengeleri kendi lehine çevirebilmek adına böyle bir tepki ABD’nin alabileceği bir risk olarak değerlendirilebilir.

ABD’nin ideolojik olarak tasarladığı harekâtı yapabilmesi için bölgede önemli olarak değerlendirdiği iki ülke Türkiye ve Mısır’dır. Özellikle Türkiye’nin çağdaş bir model olarak Arap ülkelerini Batı lehinde etkileyebileceği düşüncesi öne çıkmaktadır. Dönemin iktidarı Demokrat Parti’nin de böyle bir rolü üstlenmek için istekli olduğu görülmektedir. 1951 yılında Türkiye’nin Kuzey Atlantik Anlaşması (North Atlantic Treaty Organization) kısa adıyla NATO’ya katılım protokolünü imzalamasıyla, Batı Bloğundaki pozisyonu kesinleşmiştir. İngiltere, ABD ve Fransa Ortadoğu’da askeri bir paktın (Ortadoğu Savunma Örgütü/Middle East Defence Organization) kurulmasını planlamışlardır (Eroğul, 2019: 106). Böyle bir örgütün anahtarı Mısır olarak düşünölmüş ve Mısır’ın katılmaya ikna edilmesi halinde, diğer Arap ülkelerinin hizaya geleceği umulmuştur. Ancak Türkiye’nin NATO üyeliğine gireceğinin kesinleşmesi, Mısır ve Arap bölgelerinde Türkiye’nin özellikle İsrail ve Batılı güçlerin emelleri lehinde hareket edeceği endişesiyle Arap ülkeleri tarafından olumsuz olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Böylece organizasyon planı başarısızlığa uğramıştır (Ahmad, 1996: 394).

Türkiye ve Mısır’ın içinde olacağı geniş bir askeri paktın oluşturulması ihtimali ortadan kalkınca yeni bir arayış içine girilmiştir. 1954 yılında imzalanan Pakistan’la iş birliği anlaşması, 1955 yılında Irak Krallığı daha sonra İran, Pakistan ve İngiltere ile genişletilerek, Bağdat Paktı olarak anılmaya başlanmıştır (Zürcher, 2007: 343). ABD pakta gözlemci olarak dâhil olmuştur. İngiltere’nin pakt içinde olması ve organizasyonun en büyük motivasyonunu ABD’nin sağladığı bilinmesi diğer Ortadoğu ülkelerinin pakta olan bakışın olumsuz yönde seyretmesine yol açmıştır. Paktın dışında olan Ortadoğulu Arap devletleri, Türkiye’nin konumunu sorgulamaya açarak, kukla olmakla suçlamışlardır (Ahmad, 1996: 396-397). Bu nedenle organizasyonun başarısının tartışmalı olduğunu söylemek mümkündür.

2. Ortadoğu’nun Amerikan Dostları (AFME) Örgütünün Film Çalışmaları

Başta ABD olmak üzere Batılı güçlerin Ortadoğu hakkındaki askeri hamlelerinin yanı sıra ideolojik faaliyetlerinin derinliği de çok boyutludur. Sivil toplum örgütleri üzerinden birçok propaganda faaliyeti gerçekteştirilmektedir. Bu ideolojik çalışmalarda kullanılan yöntemlerden biri de filmlerdir. Özellikle AFME’nin Ortadoğu’ya yönelik

faaliyetleri arasında film çalışmaları da bulunmaktadır. 1952 yılı Şubat ayından itibaren Örgüt, haftada bir ABD televizyonlarında yayınlamak üzere televizyon programı projesi üzerinde çalışmıştır. Otuz dakika olacak olan bu programda her hafta farklı bir Ortadoğu ülkesi ilgili bir film yayınlanacaktır. Sponsor bulunduktan sonra 1953'ün Mayıs ayında Türkiye ve Mısır ile ilgili iki pilot filmin çekimlerine başlanmıştır (AFME, 1953: 2-3). AFME Örgütünün 1954-1955 yılı çalışmalarının aktarıldığı yıllık raporunda, Mısır ile ilgili çekilen *Zamanın Ülkesi* adlı filmin tamamlandığı, 1954 yılında Örgütün ilk filmi olarak özel bir gösterimde seyirci önüne çıktığı kaydedilmiştir. Aynı raporda, Türkiye ile ilgili film çalışmalarının ise devam ettiği belirtilmektedir (AFME, 1953: 19).

AFME'nin Türkiye ve Atatürk ile ilgili filmi 27 Şubat 1956 günü özel bir gösterimle sunulmuştur. *Atatürk-Bir Milletın Adamı* adlı film, Ortadoğu ülkelerinin Birleşmiş Milletler delegelerine gösterilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 29 Şubat 1956: 3). Atatürk'ün hayatının anlatıldığı filmde, ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı değişim ve gelişmeler aktarılmaktadır. Atatürk'e ait siyah-beyaz arşiv görüntülerinin kullanıldığı filmin aktüel çekimleri renklidir. Türk basını, filmin bütün Amerika'da oynatılması için hazırlıklar yapıldığını ve filmin Türkiye'de de gösterileceğini yazmıştır (Milliyet Gazetesi, 29 Şubat 1956: 3; Dünya Gazetesi, 29 Şubat 1956: 1; Akşam Gazetesi, 29 Şubat 1956: 1). *Atatürk-Bir Milletın Adamı* filminin yönetmenliğini AFME'nin halkla ilişkiler direktörlüğünü de yapan William Z. Cline, yapımcılığını ise C. L. Welsh üstlenmiştir. Dönemin gazetelerinde filmin süresi 28 dakika olarak verilmektedir. Sinema Genel Müdürlüğünün arşivinde yer alan filmin süresi ise 27 dakika 37 saniyedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin New-York Türk Haberler Bürosu Şefi Nuri Eren filmde danışman olarak görev yapmıştır. Dorothy Thompson filmin sunucusu ve seslendirmenidir. Örgütün 1955-1956 yılı raporunda; filmin resepsiyonun başarılı geçtiği, gösteri taleplerinin filmin baskı sayısını aştığı, filmin ek baskılarının sipariş edildiği belirtilmiştir (AFME, 1956: 19-22).

Atatürk filminin Birleşmiş Milletler'de özel gösteriminin ardından New York Carnegie Vakfı'nda galası düzenlenmiştir. Gala gecesine diplomatlar, gazeteciler, iş adamları katılmıştır. Dorothy Thompson, film gösteriminden önce yaptığı konuşmada, Atatürk için "*Çelik gibi gözler, insanın içine işleyen munis bir bakış. O, diktatörlüğü sevmeyen bir milletin hakiki babasıdır*" diye bahsetmiştir. Thompson, 30 yıl önce genç bir muhabir iken Atatürk ile yaptığı röportajın, Atatürk filmine ilham verdiğini söylemiştir. Türk basınında ve örgütün yıllık raporunda filmin gala gecesinde büyük ilgi gördüğü ve övgü aldığı belirtilmektedir (Milliyet Gazetesi, 30 Mart 1956: 1; Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mart 1956: 1; AFME, 1955: 53). Dorothy Thompson'ın Türkiye ziyaretlerinin Atatürk dönemi ile sınırlı kalmadığı bilinmektedir. 1940 yılında Türkiye'ye gelen Thompson, dönemin Başbakanı Refik Saydam ve Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür (Cumhuriyet Gazetesi, 14 Nisan 1940: 3). Bir başka Türkiye ziyareti 1949 yılında gerçekleşmiştir. Thompson siyasi yetkililerin dışında Türk gazeteciler ile de bir araya gelmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 30 Nisan 1949:1- 3). 1953 yılında Ortadoğu'nun Amerikan Dostları Başkanı olarak gelen Thompson, bu ziyaretinin amacının örgütün Türkiye çalışmaları ile ilgili olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 4 Ağustos 1953: 7.). Thompson Türkiye'ye son ziyaretini 1956 yılında yapmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Kasım 1956: 2.).

AFME'nin Atatürk filmi, Eylül 1956'da ABC televizyonu tarafından gösterilmiştir. Aralık 1956 tarihinden itibaren AFME'nin filmleri, dağıtımçı bir firmaya verilmiştir. Aralık 1956'dan, Haziran 1957'ye kadar geçen altı aylık sürede Atatürk filmi, 106 defa televizyonda ve 110 defa da televizyon mecrası dışında yayınlanmıştır. Örgüt yayınladığı yıllık raporda, televizyon gösterimlerinde Atatürk filmi yaklaşık 6.051.842 kişinin, televizyon dışındaki gösterimlerde ise 7.523 kişinin izlendiğini kaydetmiştir. Mısır ile ilgili *Zamanın Ülkesi* filmi aynı dönemde 126 televizyon gösteriminde 5.024.323 kişi ve 191 televizyon dışı gösterimde ise 11.018 kişi tarafından izlenmiştir (AFME, 1957: 5). Türk basınında Atatürk filminin 1957 yılı Ocak ayından itibaren Amerikan sinemalarında gösterildiğine dair haberler çıkmıştır (Milliyet Gazetesi, 19 Haziran 1957: 5). *Atatürk- Bir Milletın Adamı* filmi, Amerikan sinemalarında olmasa da televizyonlarda ve özel gösterimlerde izleyicilerle buluşmuştur. Ancak film, Türkiye'deki sinemalarda gösterilmemiştir. Filmin önemli hedeflerinden biri Amerika Birleşik Devletleri'nde kamuoyu desteğini kazanmaktır.

3. Atatürk-Bir Milletın Adamı (1956) Filminin, Tarihsel Film Eleştirisi Açısından Değerlendirilmesi

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını anlatan 27 dakika ve 37 saniyelik, 16 mm renkli olarak çekilmiş olan *Atatürk-Bir Milletın Adamı* filmi, AFME Örgütü tarafından yapılmıştır. Filmin yönetmenliğine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Belgeselin giriş jeneriğinde filmi düzenleyen olarak L. Welsh'in adı görülmektedir. Dorothy Thompson ise Roger de Koven ile birlikte filmde anlatıcı olarak yer almaktadır. Dorothy Thompson, Atatürk'ün hayatına ve modern Türkiye'nin kuruluşuna dair olan filmin ilham kaynağının, 1920'lerde Avrupa'da genç bir muhabir olduğu dönemde Atatürk ile yaptığı röportaj olduğunu ifade etmektedir (AFME, 1956: 53). Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Dorothy Thompson, *Atatürk-Bir Milletın Adamı* belgesel filminde anlatıcı olmanın ötesinde filmi fikri olarak biçimlendiren ve düzenleyen kişidir. L. Welsh'in ise teknik detayları yönlendirdiği düşünülmektedir.

1950'li yılların başında ABD'de televizyon sektörü hızla büyümüştür. 1951 yılında Amerikan CBS kanalında yayınlamaya başlanan sunuculuğunu Edward R. Murrow'un üstlendiği *See It Now* haber program-belgesel programların ilk örneklerinden biri olmuştur. NBC kanalının *Project Twenty*, CBS kanalının aktüel konuları alan *White Paper*, arşiv görüntülerinden derleme belgeseller üretilen *The Twentieth Century*, ABC kanalının *Close-Up* programı bu türdeki diğer öncülerdir (Saunders, 2014: 67). Bu yapımlara öykünen AFME Örgütü başlangıçta her hafta bir Ortadoğu ülkesini anlatan bir haber-belgesel program serisi üretmeyi hedeflemiştir. Ancak tam olarak bilinmeyen nedenlerden bu plan gerçekleşmemiştir. Bu dönemde politik ve stratejik olarak ABD tarafından daha fazla önemsenen Mısır ve Türkiye hakkında film yapılabilmiştir. ABD lider konumunda olduğunu bildiği bu ülkeler üzerinden Arap yoğunluklu coğrafyayı etkileyebileceğini düşündüğünü ifade etmek mümkündür.

Atatürk-Bir Milletın Adamı filmi dönemin televizyon haber-belgesel programlarının biçimsel özelliklerini taşımaktadır. Bir sunucunun olaya dâhil olarak konuyu yönlendirdiği anlatı tarzı dönemin anlayışında hâkimdir. Bu doğrultuda film, Dorothy Thompson'ın açılış konuşması ile başlar. Thompson'un ifadelerinden

Türkiye'ye yabancı olmadığı anlaşılmaktadır. Thompson daha önce yaptığı pek çok Türkiye seyahatinde ülkede yaşanan değişime tanıklık etmiş, üst düzey devlet yetkilileri ile tanışma fırsatı bulmuştur. *Atatürk-Bir Milletın Adamı* belgesel filmi de kurgusal olarak Türkiye'ye yolculuk sahnesi ile başlamaktadır. Uçağın içinde koltukta oturan Dorothy Thompson açılış sunuşunu yapar. Mustafa Kemal Atatürk'le röportaj yapmış olan ve Cumhuriyet ile yaşanan değişimi takip eden Thompson, seyircilere de Türkiye'nin yaşadığı "heyecan verici" olarak tanımlanan bu değişimi izlemelerini tavsiye eder. Bu konuşma, filmin amacının açıkça uzaktaki bir ülkenin ABD halkına "dost" olarak tanıtılması olduğunu beyan etmektedir. Böylece Türkiye'nin ABD izleyicisi algısındaki pozisyonu yönlendirilmeye çalışılır. Thompson, konuşmasında Türkiye ile ilgili, kendinden önce ve sonra tekrarlanan "klişe" sayılabilecek bilgileri kısaca izleyiciye özetler. Türkiye'nin milattan önceye uzanan ve çeşitli halklara ve uygarlıklara ev sahipliği yapmış eski bir ülke olduğunu, Osmanlı devletinin en geniş imparatorluklardan biri olarak 20. Yüzyıldan önceki dört yüzyıla damga vurduğunu anlatır. Stop-motion tekniğiyle hazırlanmış bir harita üzerinde Osmanlı Devleti'nin yayılımı ve geçmişte sahip olduğu topraklar gösterilir. Böylece Türkiye'nin bulunduğu coğrafyadaki stratejik önemi ve etkisi izleyici zihninde pekiştirilir. Bir zamanlar sahip olunan geniş toprakların kaybedilmesinin nedeni Dorothy Thompson'a göre, Osmanlı'nın Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşına girmesidir. Thompson, Türk Halkının "Almanlar yenilince biz de yenilmiş sayıldık" argümanını yinelemektedir. Dünya Savaşında alınan büyük mağlubiyetin suçunu müttefiklere yükleyen bu söz, Türkiye'de oldukça yaygın bir deyim dönüşmüştür (Yıldırım, 2019: 56-64). Sözcüğün belgeselde yer bulması, Thompson'ın Türkiye'yi ve Türkleri çok yakından takip ettiğinin ve tanıdığının ispatı niteliğindedir. Belgeselin açılışında Türkiye yine alışıldık şekilde bir bölümü Asya, bir bölümü Avrupa kıtasında bulunan Doğu ve Batı medeniyeti arasında köprü olan önemli ülke olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte Thompson, Türkleri geçmişle ilgili çok az benzerliği olan yeni bir ulus olarak takdim eder. Cumhuriyet ile birlikte Batı'da Türkiye'yi yeni bir ülke, Türkleri yeni bir ulus olarak tanımlamak yaygın bir moda deyim dönüşmüştür. Bu durum Türkiye'nin ideolojik olarak yeniden inşasında, zihinsel bir dönüşüm geçirdiğinin vurgulanması olarak değerlendirilebilir. Artık "Yeni" Türkiye Cumhuriyeti Doğu değerlerinden daha çok Batılı göstergelerle tanımlanmaktadır. Türkiye'deki "hızlı ve çarpıcı" değişim, özellikle "Yeni" ile ifade edilmiştir. Örneğin Julian Bryan'ın *Reborn Turkey* filmi bu yenilenmeyi ve yeniden doğuşu açıkça ifade etmektedir. Türkiye'de de bu filmin "Yeni Türkiye" adıyla gösterilmesi bu tanımlamanın ülke içinde de kabul gördüğünü göstermektedir. Diğer yandan belgeseldeki bu tanımlama Türkiye'nin "Yeni" olarak yinelenen imajının Batı lehinde olduğunun imlemesidir.

Atatürk-Bir Milletın Adamı filminde Mustafa Kemal Atatürk, yine o dönemde ve sonrasında Batı'da yaygın bir deyim dönüşen "Türkiye'nin ve Türklerin babası" olarak tanımlanmaktadır. 1937 yılında Julien Bryan'ın görüntülerinden derlenen *The March of Time*'ın altı dakikalık haber filmi, *Tüm Türklerin Babası* adını taşımaktadır. Türklerin modern ve çağdaş bir liderle özdeşleştirmek izleyicinin sempatisini kazanmak açısından önemlidir. Bu doğrultuda belgeselde Atatürk'e dair tanımlamalar Batılı değerlerle özdeşleştirilerek yüceltilmektedir.

Dorothy Thompson *Atatürk-Bir Milletın Adamı* filminin açılış konuşmasında, bir zamanlar “çorak” olan Ankara’nın artık “doğu despotizminin” başkenti olmadığını, modern stadyum, kütüphane, parklar, hastaneler, apartmanlar, gençliğe adanmış yapay gölü (Gençlik Parkı) ile batılı bir şehre dönüştüğünü ifade eder. Bu görüntüler batılı yaşam biçimine doğru hızla evrilen genç Cumhuriyetin göstergeleridir. Thompson, Cumhuriyet yöneticilerinin de büyük başarı olarak gördükleri Ankara’nın ağaçlandırılmasını övmektedir. AFME’nin Belgeselinden yaklaşık 20 yıl önce Türkiye ve Ankara’nın değişimini aynı coşku ile Sovyet yönetmen Sergey Yutkeviç de beyaz perdeye taşımıştır. *Türkiye’nin Kalbi Ankara* filminde Sergey Yutkeviç, Ankara ve dolayısıyla Türkiye’nin Cumhuriyet ile gelen değişimini komünist bir bakış açısı ile irdelemiştir. İdeolojik olarak zıt bir kutupta yer almasına rağmen Thompson da bu değişime karşı benzer duygular ve ifadeler kullanmıştır. İki süper güç arasındaki mücadele, filmlerin ideolojik alt yapısında da devam etmektedir.

Thompson’ın açılış konuşmasının en çarpıcı tarafı, Atatürk’ü Ankara’da bağımsız bir hükümet kurarak, “despotik” olarak tanımlanan İstanbul hükümetini savaşta mağlup eden devrimci bir asker ve vatansever olarak tarif etmesidir. Bu tarife göre, Atatürk, doğulu despot hükümdara isyan eden ilerici ve yenilikçi bir liderdir. Thompson, Atatürk’ün önderliğinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan askeri güçlerine, hükümetlerine karşı verilen Millî Mücadele’den ise söz etmemektedir. Filmde Atatürk, Batı emperyalizmine karşı vatanını savunan ve milletini zafere taşıyan bir kahraman olarak sunulmaz. Bu yaklaşım belgeselin ideolojik tavrı açısından önemli bir veri sunmaktadır. Tarafli ve objektiflikten uzak bu tutum nedeniyle Atatürk filmde, doğulu despot hükümdara karşı çıkan “romantik bir isyancı” olarak sunulmuştur.

Dorothy Thompson’ın açılış konuşması, hostesin uçağın iniş geçeceğini bildirmesi ile sona erer. Yaklaşık üç dakika süren açılış sahnesinde, Thompson’ın konuşmasında zaman zaman uçağın kanadına, motoruna, gökyüzüne, bulutlara ve Ankara’nın kuşbakışı görüntüsüne kesmeler yapılır. Bu görüntüler, Thompson’ın durağan çerçeve içinde yaptığı konuşmayı bölerek sahneyi hareketlendirir. Hostesin Thompson konuşma yaparken kameranın önünden geçmesi, Thompson’ın uçağın penceresinden bakmasından sonra Ankara’nın kuşbakışı görüntüsünün verilmesi yine uçak sahnesinin gerçek olarak algılanmasına destek verir. Ancak yine de bu düzenlemeler uçaktaki sahnenin stüdyo ortamında çekildiği gerçeğini saklayamamaktadır. Hollywood devamlılık kurallarına bağlı kalınarak yapılan bu stüdyo hilesi teknik olarak başarısızdır. Bu “sahte” yolculuk, uçağın Ankara Esenboğa Havalimanına inmesi ile sonlanır. İniş yapan uçakla, Thompson’un içinden indiği uçağın farklı olması ve aks hatasına dayanan görüntüdeki sıçrama hissi çok belirgindir. Uçaktan inişinde Thompson’un ifadesi ile Türk hükümetinin görevlendirdiği “Bay Ercan” O’nu karşılar. Bay Ercan bu “miş gibi yapılan sahte” Türkiye yolculuğunda Thompson’a mihmandarlık görevini yapacaktır. İkili cipe binerler. Thompson, cipe binerken “Deveye binmeyecek miyiz?” diyerek Türklerin doğal olarak hoşlanmadıkları Batı’nın “öteki” ve oryantalist bakış açısıyla üretilmiş Türk algısı ile kendince espri yaparak alay etmektedir. Uçaktan iniş sahnesi de kurmacadır ve Thompson Esenboğa Havalimanında değildir. Türk Hükümetinin görevlisi olarak takdim edilen “Bay Ercan” da gerçekte Amerikalı bir aktördür. Bay Ercan’ı oynayan Roger de Koven aksanlı bir İngilizce konuşmaktadır.

Ancak Koven'ın aksanı Türklerin İngilizce aksanını taklit etmekten oldukça uzaktır. Bu sahneden itibaren, Koven ve Thompson filmi, birlikte seslendirirler. İkili nadiren kamera önünde görünür. Birlikte Arkeoloji Müzesindeki törene katılacaklarını ifade ederler. Aslında Etnografya Müzesi kastedilmektedir. Tören ise, Atatürk'ün Naaşının geçici kabirden Anıtkabir'e nakil törenidir. Ancak ikilinin törene katılma şansı yoktur. Çünkü bu Nakil Töreni, *Bir Milletın Adamı* filmi çekiminden evvel 10 Kasım 1953'de gerçekleşmiştir. Nakil töreninin arşiv görüntüleri ile Thompson'ın "kurmaca" Ankara ziyareti başlamaktadır. Tören sırasında üzgün halkı kitlelerinin görüntüleri verilir. Modern giyimli, sempatik bir kız çocuğunun yakın plan görüntüsüne bir kesme yapılır. Üzgün görünümlü kız çocuğu genç Türkiye Cumhuriyeti'nin metaforik bir temsili durumundadır.

Nakil törenin görüntüleri, Thompson'a Atatürk ile 30 yıl önce yaptığı röportajı hatırlatmaya, O'nun hakkındaki düşünceleri ifade etmeye fırsat vermektedir. Thompson, Atatürk'ü "Diktatörlüğü sevmeyen diktatör" olarak tanımlar. Onu bir yanıyla otoriter bir devlet adamı, diğer yanıyla ilerici bir devrimci olarak tanımlamaya çalışır. Törende yer alan yabancı ülke temsilcileri gösterilirken "bir zamanlar savaşılan ülkelerin temsilcileri" olarak meçhul bir zamanda, meçhul ülkeler ile yapılan, meçhul bir savaştan söz edilir. Detaylar seyirciye verilmez. Celal Bayar gösterilirken "dönemin liderlerinin Atatürk'ün vizyonunun bile ötesine geçen ekonomik ve endüstriyel hamleleri" övülür. Türkiye'deki siyasi rekabeti iyi bilen Thompson, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın görüntüsünden evvel selefi ve rakibi eski Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün görüntüsünü koyarak bir denge oluşturur. Atatürk'ün etkisinin hayatın her alanında kendisini hissettirdiği Ankara şehir görüntüsü ile anlatıldıktan sonra Ağrı dağının görüntüsüne geçilir. İki ismi ile Ağrı ve Ararat olarak anılan dağın görüntüsünden sonra sulak ve bereketli olarak gösterilen Anadolu toprakları gösterilir. Filmde, Türkiye'nin son dönemde yaşadığı ve "Atatürk'ün göremediği" tarımda makineleşmeden, karayollarının yapımından övgüyle söz edilir. Türkiye'nin gelişmesinde ABD katkısı gerek metinde gerek anlatımda sıklıkla vurgulanır. Anlatımda, karayolları yapımında Türk ve Amerikalı mühendislerin omuz omuza çalıştığından bahsedilirken görüntüde de kullanılan araçların üzerinde "Birleşik Amerika Devletleri tarafından gönderilmiştir" etiketi ideolojik vurguyu pekiştirir. Filmde, "Amerikan desteği" ile yaşanan hızlı gelişme karşısında Kemal Atatürk'ün gurur duyacağı iddia edilir.

Atatürk'ün manevi kızı Ülkü'ye okuma yazma öğrettiği Julian Bryan'ın çektiği arşiv görüntüleri ile film, Türkiye'de eğitim kısmına geçiş yapar. Kısa bir şekilde Atatürk'ün eğitime önem verdiğinden söz ettikten sonra Türkiye ve ABD arasındaki dostluk ve işbirliğine bir örnek daha verilir. Üzerinde Türk ve ABD bayrağı bulunan ve "Amerikan halkının Türk halkına dostluk nişanesi" yazan seyyar "sinema otomobili" gelir, siyah önlüklü çocuklar otomobilin çevresine heyecanla toplaşır. Seslendirmede eşitlik içindeki dostluk ve işbirliğinden söz etse de görüntü iki ülke arasındaki "eşitsiz" ilişkiyi ABD lehine ortaya koymaktadır. Ayrıca "Marshall" yardımlarının coğrafyadaki "olumlu" etkisi vurgulanmaktadır. ABD'nin desteklerinin değişimin en önemli itkisini oluşturduğu algısı izleyici üzerinde pekiştirilmektedir. Ayrıca izleyiciye verilen desteklerin ne kadar isabetli şekilde kullanıldığı algısı oluşturulmaktadır.

Film, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile komşu olduğundan bahseder. Türkiye'nin, "korkunç" olarak tanımlanan düşman topraklarına bir tepenin ardı kadar yakın olduğu gösterilir. ABD halkına Türklerin Ruslar ile tarihte 11 kez savaştığı özellikle vurgulanır. Amerikalılar, aynı zamanda Türklere de eski düşmanları Ruslar ile yapılan geçmiş savaşları hatırlatır. Böylece Ruslar, iki ülke halkı içinde ortak düşman olarak işaret edilmektedir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın son tanıklarından biri olan Nene Hatun'un kahramanlığı anlatılır. NATO Komutanı Amerikalı asker Matthew b. Ridgeway'in Nene Hatun'u övücü sözlerine yer verilir. Filmde, Atatürk'ün Nene Hatun'da, Türk kadınının ruhunu gördüğü iddia edilir. Oysa Atatürk'ün sağlığında Nene Hatun, tanınan popüler biri değildir. Nene Hatun "soğuk savaş" döneminde ülke çapında tanınmaya başlamıştır. Bu durum Nene Hatun kişiliği üzerinden Rusya'ya karşı ideolojik bir karşıtlığı pekiştirmektedir. Nene Hatun'dan sonra belgesel Atatürk'ün kadınlara verdiği haklara yoğunlaşmaktadır. Ardından Cumhuriyet bayramı görüntülerine yer verilir. Törendeki askeri araçlar gösterilirken "Amerikan yapımı tanklar Türk askerlerince kullanılıyor. Amerikan uçakları Türk pilotlarınca uçuruluyor" sözleri ile ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri teçhizat desteklerine tekrar dikkat çekilir. İki ülke arasında işbirliği ön plana çıkarılır. İzleyiciye ABD'nin destekleri ile askeri yönden de müttefiklerin güçlendirildiği gösterilir.

Film bu görüntülerin ardından, Türkiye'de gündelik hayata dair durumu gösteren sahnelere geçer. Pazar yerleri, çömlekçilik ve bakırcılık gibi Türk el sanatlarından örnekler gösterilir. Geleneksel sanatları gösterirken, film bireyin "girişimci" ruhuna vurgu yapar. Liberal ekonomik sistemin özgürlükçü yapısı olumlanır. Topkapı Sarayı, Sultanahmet Camii, Ayasofya Müzesi, su kemerleri, Galata Köprüsü, Rumelihisarı gibi İstanbul'un tarihi ve turistik mekânlarının tanıtımı yapılır. Ancak filmde süreklilik arz eden ABD vurgusu bu tanıtımda da seyircinin karşısına çıkmaktadır. Rumelihisarı'ndan söz ederken Amerikan Okulu olan Robert Kolejinden ve Ayasofya'da ise mozaikleri restore eden Amerikalı arkeolog Paul Underwood'dan bahsedilmeden geçilmez. Sıklıkla tekrarlanan bu olgu, Thompson'ın da dikkatini çekmiş olmalı ki "Ülkem için araya girmeden duramadım" diyerek espri ile durum yumuşatılır. Film, modern Türkiye'yi sunduğunu iddia etse de oryantalist bir bakış açısını içeren aynı zamanda geleneksel Türkiye'yi ve gelenekselle, modernlik çelişkisini de sunar. Cadde üzerindeki kurban pazarında koyun sürüsü ve koyunun arabının bagajında taşınması gibi sahneler ilkelikle-modernlik çatışmasını pekiştirmektedir. Bu durum filmin içsel çatışmasını ve buna bağlı ritmini de belirlemektedir.

İstanbul Fethinin Yıldönümü görüntüleri ile beş yüzyıl önceki bir ulusun doğuşunun yeniden yaşatıldığı ve insanların geçmişi saygıyla andıkları romantize edilerek anlatılmaktadır. Filmin kimi yerlerinde rastlandığı gibi bu sahnede de görüntü ve anlatı çelişmektedir. Yıldönümü hakkında saygılı bir anlatım var iken Fatih Sultan Mehmet'in çiçeklerden yapılmış heykeli gibi seçilen görüntüler ile aktivitenin "kitsh" bir etkinlik olduğuna vurgu yapılmaktadır. Görüntü-anlatım arasındaki bu türden bir çelişki, Türk Ordusu'nun anlatıldığı sekansta da gözlenmektedir. Anlatımda Türk askerinin Kore'deki başarısı övülürken görüntüde toz duman içinde birbirleri ile gürleşen askerler de yer alır. Yaratılan algı Amerikalı "dostlarının" yardımına muhtaç, cesur ancak iptidai bir Ordu ve ülke temsilidir. Nihayet anlatımda da Türkiye'ye Soğuk Savaş

döneminde biçilen rol açık bir şekilde ifade edilmiştir. Özgür dünyayı savunan ve sınır karakolu görevini Türkiye memnuniyetle yerine getirmektedir. Avrupa ve Asya kapılarında hazırlıklı, sürekli alarmda olan Türkiye gücü ve cesaretiyle özgür dünya için bir garantidir.

Filmin kapanışını da yine uçakta Dorothy Thompson yapar. Konuşmasına Atatürk'ten alınan bir vecize ile başlar:

Pek çok millet tanıdım. Hem de öyle ki, hiçbirinin gerçek karakterini gizleyecek bir imkâna sahip olmadığı ortamlarda savaş alanlarında, ateş altında, ölümlü yüz yüze geldikleri bir sırada. Sizleri temin ederim, Avrupa'da hiç bir millet, Türklerdeki karakter ve inanç gücüne sahip değildir. Ellerinizden tutacak, ayaklarınızın üzerinde dimdik durduğunuz ve doğru yolu bulduğunuzu görene dek yanınızda olacağım. Ta ki, sizleri temsil edecek insanları seçecek ve kendi kendinizi yönetecek bir duruma geldiğinizi görene kadar. İşte o zaman görevim sona ermiş olacak.

Çok partili hayata geçiş ve demokrasiye gönderme yapan bu sözün Atatürk'e ait olma ihtimali zayıftır. Thompson, bu sözleri “ulusuna özgür olmayı dikte eden bir diktatörün sözleri” olarak değerlendirir. Film, ABD'de Atatürk'ün tanınmasını sağlayan Julien Bryan çekimleri ile sonlanır. Atatürk'ün manevi kızı Ülkü'ye okuma yazma öğretirken görüntüsü üzerine Thompson, “ülkesine çelikten bir iradeyle liderlik ederken küçük bir kıza okuma yazma öğretmek için zaman bulabilen adama” hayranlığını sunar. “Mustafa Kemal Atatürk Türkiye'nin babası” sözü tekrar edilir. Daha sonra tahtaya yazılan “son” ibaresi üstü çizilerek “başlangıç” yazılarak film sonlandırılır.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşının ardından başlayan Soğuk Savaş Dönemi ve bazı ülkelerde başlayan sosyalist yaklaşımın hızlı yayılımı, başta ABD tarafında olmak üzere Batılı bloktaki tedirginliği hat safhaya ulaştırmıştır. Soğuk Savaşın önemli tarafları ve süper güç konumuna gelmiş olan Sovyetler Birliği ve ABD, hızla silahlanma eğilimine girmiştir. 2. Dünya Savaşında Müttefik olan süper güçlerin liderleri, birbirleri aleyhinde konuşmalar düzenlemektedir. ABD Batı Bloğunda bir savunma hattı kurarak Sovyetler Birliğini kuşatmak istemektedir. Bu plan çerçevesinde bazı ülkelere askeri ve ekonomik yardımlar göndermektedir. Ülkeler arasındaki bu soğuk askeri gerilimin yanında ideolojik olarak da mücadele hızla sürmektedir. Taraflar birçok propaganda faaliyetini de bir yandan sürdürmektedir.

Ortadoğu'nun Amerikan Dostları Örgütü tarafından hazırlanan *Atatürk-Bir Milletin Adamı* filmi, döneminin politik yaklaşımlarını irdelemek açısından önemli bir yapımdır. AFME'nin amaçları ve faaliyetleri incelendiğinde, organizasyonun, ABD'nin İsrail yanlısı Ortadoğu politikasını dengelemeyi, Arap ve İslam toplumunu kazanmayı amaçlayan bir girişim olduğu görülmektedir. Belgesel film, ABD'de gösterilmek ve örgütün politik hedeflerine kamuoyu desteği almak için, organizasyonun en önemli kişilerinden biri olan Dorothy Thompson tarafından hazırlanmıştır.

Filmde Atatürk, emperyalist devletlere karşı ülkesini savunan bir kahramandan ziyade, iç savaş sonucu doğulu despot hükümdarlarından ülkesini kurtaran romantik bir isyancı olarak tanıtılmaktadır. Diğer bir deyişle Atatürk önderliğindeki Türk Halkının

işgalci Batılı Devletlere karşı verdiği bağımsızlık savaşı görmezden gelinmektedir. Buna karşın, Rusya ile yaşanmış olan mücadeleler özellikle ne çıkarılmaktadır. Belgeselin isminde Atatürk'e vurgu olmasına rağmen film, Atatürk'e ve hayatına değil Türkiye'nin yaşadığı değişime odaklanmaktadır. Atatürk'e ait olduğu söylenen bazı ifadelerin doğruluğu şüphelidir. Atatürk'n Türkiye'nin değişimindeki rolüne filmde yer verilse de "Atatürk'ün vizyonunun bile ötesine geçen ekonomik ve endüstriyel hamlelerden" ve "Atatürk'ün göremediği tarımda makineleşmeden, karayollarının yapımından" bahsedilmektedir. Ekonomiye ve girişimciliğe dayanan hamleler yüceltilmektedir. Film, Türkiye'nin iktisadi gelişmesinin ve değişiminin ardında ABD yardımlarının olduğunu özellikle ne çıkarmaktadır.

Filmin genel anlatısı, geleneksel-modern atışması üzerine inşa edilmiştir. Türkiye ile ilgili oryantalist, ilkel, geleneksel görüntülerin ardından ABD yardımları ile modernleşen, gelişen bir Türkiye imajı sunulmaktadır. Elbette bu yardımların karşılıksız olmadığı açıkça ifade edilmese de film içerisinde Türkiye'nin ABD ile birlikte ortak "düşmanları" da işaret edilmektedir. Türkiye'nin pozisyonu için ABD'nin beklentileri Sovyetler Birliğine karşı tutumunda belirlemektedir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin sınırında zgr dünyayı savunan bir sınır karakolu durumundadır. Bu görevini "memnuniyetle" yerine getiren Türkiye filme göre, Avrupa ve Asya arasında gücü ve cesaretiyle zgr dünya için bir "garanti" olarak durmaktadır.

Sonuç olarak *Atatürk-Bir Milletın Adamı* filmi, Batı'nın kalıplaşmış oryantalist Türkiye algısı ile Soğuk Savaş döneminde "Batı'nın ileri u karakolunda" nöbet bekleyen müttetik, bakışının bir karışımıdır. Bununla birlikte filmi, ABD'nin Ortadoğu'da özellikle Arap ülkelerini etki altına almak ve Sovyet Rusya'yı vreleme amacı doğrultusunda propaganda yapma faaliyetlerinin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Belgeselin içerdiği bu açık ideolojik tutum, yapımın belgesel tavrında beklenen inandırıcılığının sekteye uğramasına neden olmaktadır. Bu nedenle de dnemine gre yksek teknik başarisına rağmen propaganda yn ağırlıklı yapımlar arasında tarihteki yerini almıştır.

Kaynaka

Ahmad, F.(1996). *Demokrasi Srecinde Türkiye (1945-1980)*. (ev. Ahmet Fethi). İstanbul: Hil Yayınları.

Akşam Gazetesi.(1956). 29 şubat 1956, s.1.

American Friends of the Middle East .(1956). *Fifth Annual Report of the Executive Vice President July 1, 1955 to June 30, 1956*. 47 East 67th Street New York: Afme.

American Friends of the Middle East.(1955). *Fourth Annual Report of the Executive Vice President July 1, 1954 to June 30, 1955*. 47 East 67th Street New York: Afme.

- American Friends of the Middle East.(1953). *Second Annual Report of the Executive Vice President July 1, 1952 to June 30, 1953*. 47 East 67th Street New York: Afme.
- American Friends of the Middle East .(1957). *Sixth Annual Report of the Executive Vice President July 1, 1956 to June 30, 1957*. 47 East 67th Street New York: Afme.
- Corrigan, T. (2011). *Film Eleştirisi, El Kitabı*. (Çev. Ahmet Gürata). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi*. (1946). 14 Nisan 1940, s.3.
- Cumhuriyet Gazetesi*. (1956). 29 Şubat 1956, s.3.
- Cumhuriyet Gazetesi*. (1956). 30 Mart 1956, s.1.
- Cumhuriyet Gazetesi*. (1949). 30 Nisan 1949, ss.1-3.
- Cumhuriyet Gazetesi*. (1953). 4 Ağustos 1953, s.7.
- Dünya Gazetesi*.(1956). 29 Şubat 1956, s.1.
- Eroğul, C.(2019). *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Grover, N.(2018).*The American Friends of the Middle East and Its Subversion of Arab Nationalism, 1951-67*.Yüksek Lisans Tezi, Ontario, Canada: Queen’s University Kingston.
- Kabadayı, L. (2013). *Film Eleştirisi, Kuramsal Çerçeve ve Sinemamızdan Örnek Çözümlemeler*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kurth, P. (2012). *American Cassandra: The Life of Dorothy Thompson*. Lexington: Plunkett Lake Press.
- Lützeler, P. M. (2020). *Dorothy Thompson and German Writers in Defense of Democracy by Karina von Tippelskirch* (Book Review). German Studies Review, Volume 43, Number 1, February 2020, pp. 187-189.
- McMahon, R. (2003). *The Cold War A Very Short Introduction*. Newyork: Oxford University Press.
- Mary Ellen, S. (2017). *American Women Speak An Encyclopedia and Document Collection of Women's Oratory Volume 1 A-H*. Santa Barbara: Abc-Clio Press.
- Milliyet Gazetesi*. (1957). 19 Haziran 1957, s.5.
- Milliyet Gazetesi*. (1956). 29 Şubat 1956, s.3.
- Milliyet Gazetesi*. (1956). 30 Mart 1956, s.1.

- Miller, R. M.(1985). *Harry Emerson Fosdick: Preacher, Pastor, Prophet*, Newyork: Oxford University Press.
- Özden, Z. (2000).*Film Eleştisi, Film eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Film Eleştirisi*, İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Sander, O. (1996). *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Saunders, D. (2014). *Belgesel*.(Çev. Nejat Kaniyaş). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Schmitz, D. F. (1999).*Cold War (1945–91): Causes*. (Whiteclay Chambers, John Ed.). The Oxford Companion to American Military History. Oxford: Oxford University Press.
- Sever, A. (1997). *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Volk, T. (2013). “Turkey’s Historical Involvement in Middle Eastern Alliances: Saadabad Pact, Baghdad Pact, and Phantom Pact” *L’Europe en Formation*, 1(1), pp.11-30.
- Wilford, H.(2017), “American Friends of the Middle East: The CIA, US Citizens, and the Secret Battle for American Public Opinion in the Arab–Israeli Conflict-1947-1961”, *Journal of American Studies*, Volume 51, Issue 1, February 2017, Cambridge: pp. 93 – 116.
- Wilford, H.(2013). *America’s Great Game The Cia’s Secret Arabists And The Shaping Of The Modern Middle East*, Newyork: Basic Books.
- Yıldırımaz, S. (2019). “Bir Mitin İzini Sürmek,” *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 302, Şubat 2019, İstanbul: ss. 56-64.
- Zürcher, E. J.(2007). *Modernleşen Türkiye Tarihi*.(Çev. Yasemin Saner Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Kaynakça

- JTA. (1951). Daily News Bulletin, “Doroty Thompson’s American Friends of Middle East” Outlines Program; Seeks Funds, http://pdfs.jta.org/1951/1951-06-28_124.pdf?_ga=2.17703865.1202182875.1608742288-1195544046.1608742288, (Erişim Tarihi: 23.12.2020).
- Tikkanen, A. (2021) Dorothy Thompson American journalist and writer, <https://www.britannica.com/biography/Dorothy-Thompson>, (Erişim Tarihi: 15.03.2021).

Teşekkür Beyanı: Çalışmanın yapılabilmesi için destek sağlayan Sinema Genel Müdürlüğü'ne ve arşiv uzmanı Sayın Hilal Kiremitçi'ye teşekkürlerimizi sunarız.